

Філасофія бытавой дэталі Якуба Коласа ў апавяданні "Хатка над балотцам"

Цікавасць літаратуразнаўцаў да дэталі ў мастацкім творы непасрэдна звязана з творчай індывідуальнасцю пісьменніка, з характарам яго мастацкага мыслення. Дэталь можа выступаць і стылеўтваральным фактарам і сродкам індывідуалізацыі вобраза. Такую дэталь навукоўцы (А.Гардзіцкі, Я. Добін, Э. Мартынава, В. Палтаран, Р. Шкраба, А. Яскевія і інш.) называюць мастацкай дэталлю. Мастацкая дэталь індывідуалізуе мову пісьменніка і носіць суб'ектыўна-ацэначны характар, яе лічаць адметнай характэрнай рысай стылю пісьменніка. Функцыя бытавой (рэчавай, прадметнай) дэталі крыху іншая: сказаць, што яна індывідуалізуе мову пісьменніка, нельга, а вось яе суб'ектыўна-ацэначны характар у творы відавочны. Мастацкая матываванасць бытавой дэталі абумоўлена яе канкрэтным выяўленчым сэнсам.

Адметную ролю бытавая дэталь адыгрывае ў "малой" прозе, жанравыя асаблівасці якой стрымліваюць маштабны (г.з. у шматлікіх сувязях і пераходах) паказ жыцця. Але "малая форма, — як пісаў А.Талстой, — не вызваляе вас ад вялікага зместу" [1, с. 417]. Бытавая дэталь дапамагае пранікнуць у сутнасць з'явы, характару, у сэнс чалавечага існавання.

Коласу-апавядальніку не ўласціва мудрагелістасць стылю, доўгія апісанні псіхалагічнага стану персанажаў. Сакрэт яго псіхалагічнай глыбіні — у характары спалучэння бытавых дэталей. Вядомая эстонская пісьменніца Лілі Прамет, паводле слоў Л. Анінскага, неяк прызналася: "Детали сами по себе бессмысленны в них нет ничего, кроме пыли! <...> Секрет не в деталях, не в зоркости. Секрет — в соединении деталей, в характере зоркости. Секрет — в интонации" [2, с. 256]. Колас умеє так дапасоўваць дэталі да дэталі, што гэта робіць малюнак больш опытным, аб'ёмным, адбываецца так званае "панараміраванне" падзей (Л. Анінскі).

Коласава бытавая дэталь стварае адмысловую шчыльнасць тэксту, у якім герой, не пазбаўлены сваіх індывідуальных рыс, прадстае як тып, дэтэрмінаваны ў рэалістычным кантэксце Коласа адпаведнымі параметрамі нацыянальна-гістарычнага быцця. Дакладнасць "пападання в характер" абумоўлена майстэрствам Коласа-апавядальніка заўважаць прадметныя дэталі навакольнага свету, здольныя ўвасабляць душэўныя і духоўныя памкненні героя.

Звернемся да апавядання "Хатка над балотцам" ("Полымя", № 1, 1927), у якім і характары, і сюжэт, і пейзажны малюнак — усё рэльефна. На фоне скрупулёзна дакладных дэталей Колас выпісвае важны дыялог душ герояў. Раскіданыя ў тэксце рэчавыя дэталі ажыўляюць малюнак, робяць яго

больш аптычным, панарамным. Дзівосны прыродны пейзаж наваколя кантрастуе з запушчэннем, убоствам усіх будынкаў на падворку: "І гэтае яснае неба, і поле, залітае белымі праменьнямі сонца, і гэты высокі бор і хвойнік, раскінутыя па ўзгорках, і тыя сялібы сярод мяккалістых зялёных ліп і клёнаў і садзікаў, разведзеных з такой стараннасцю, — усё гэта зліваецца ў адзін гарманічны рысунак, а ў сярэдзіне яго стаіць адзінокая хатка над самым балотцам" [3, с. 259].

Выразна гучыць тэма дому, толькі не як прытулку, прыстанішча, а як дому ілюзорнага, лялечнага, страчанага: "Думае Алена часамі, як будзе жыць далей. Тры мясіны ёсць на свеце, дзе можна яшчэ прыпыніцца: прыгрэбнік, вёсачка і горад. Але прыгрэбнік, як паказала мінулая ноч, рэч небяспечная. У вёсачцы можна начаваць толькі зрэдку. У горадзе ў яе ёсць сваякі. Часамі яна і жыве там. Але ж усё гэта — часовыя прыпынкі, сталага месца няма" [3, с. 284]. Дакладны малюнак недагледжанай хаткі ("Калі пазіраеш здалёк на гэтую хатку, на яе адзінокую постаць і на маленькі хлевушок, што прытуліўся да яе, бы дзіця да маткі, то нейкі мімаволі ўстае вобраз пакрыўджанай жанчыны, што пайшла ўпрок і з сяла і ў невясёлым роздуме спынілася на дарозе сярод поля. <...> Стромкая страху яе абвісла, паздзірана вятрамі, і лезе саломы з яе, як валасы з галавы, апанаванай горам, клопатам, бядой-згразотамі" [3, с. 259].) — знак міражу дому з яго ўтульнасцю і цеплынёй. Закінутая хатка — гэта папростку чалавеку, які заняўся сядзібу і ператварыў яе ў ілюзію прытулку.

Колас у апавяданні татальна іранічны. Аўтарская іронія схаваная ў памяншальна-ласкальнай форме рэчавай дэталі, якой вельмі многа ў тэксце, толькі яна рэальная і сапраўдная. Памяншальна-ласкальная форма бытавой дэталі стварае ўражанне крохкасці, лялечнасці, ілюзорнасці. Трагізм аўтарскай іроніі — гэта своеасаблівая рэакцыя Коласа на ілжывыя лозунгі таго часу, калі прыгожыя рэвалюцыйныя ідэі аказаліся зняважанымі людзьмі. І пафаснасць, усаўлення новага ладу жыцця была для пісьменніка-рэаліста не да месца. Іранічныя адносіны да персанажаў, аформленыя праз памяншальна-ласкальную форму прадметнай дэталі, сведчаць аб ілюзорнасці іх цяперашняга існавання і цямянай будучыні герояў.

Дакладнае апісанне знешняга выгляду хаткі наводзіць чытача на думку аб яе гаспадарках. Хатка з падковай на дзвярах, хлевушок, "што прытуліўся да яе", прыбудовачка з "нямоцных дошак, праз якія дзьме вецер, засякае дождж і свеціцца неба" [3, с. 260]. Ніхто з жыхароў гэтай хаткі не меў тут удачы, зазначае Колас, бо гаспадарамі яны не былі. Хатка для іх — проста будынкі, а не дом. Трагічная іронія Коласа схавана ўнутры твора — у партрэтныя характарыстыкі герояў, парадыйныя мізансцэны.

Пан Зыгмусь і пані Даміцэля родам з Польшчы (з-пад Сувалак), аселі на Беларусі пасля бежанства ў час вайны ў Расію, гавораць "польска-руска-беларускім жаргонам", героі непрывабнай знешнасці ("паскупілася прырода на хараство для іх, ды мала таго — яна пакрыўдзіла іх: у пані Даміцэлі хворыя ногі і каўтун на галаве, а пан Зыгмусь з'яўляецца як бы жывым аргументам вядомай тэорыі Дарвіна аб паходжанні чалавека" [3, с.262]) і нявызначанага роду заняткаў: "Часамі пан Зыгмусь апісваўся горкім пралетарам, ... то выступаў як багаты чалавек, у якога быў свой маёнтак, свой дом і шыкарны сад, <...> то польскім настаўнікам,.. а часамі выступаў у ролі кантрабандыста" [3, с. 268 — 269].

Зыгмусь і Даміцэля — лялечныя персанажы. Пра ўсё, што мае дачыненне да іх, Колас гаворыць у памяншальна-ласкальнай форме. Лялечныя людзі жывуць у такім жа лялечным прыгрэбнічку, спажываюць лялечныя рэчы: ручную цялежачку, мізэрную сякерку, гадуець рабенькага япручка, мармычуць пад нос песеньку. Знешні лялечны выгляд герояў удала маскіруе іх драпежніцкую натуру у пошуках хоць якога прыпынку на зіму тры гады таму назад яны пасяліліся ў гаспадыні хаткі над балотцам Алены, паабяцаўшы дапамагчы ёй па гаспадарцы, а фактычна выжылі яе з хаты. Захоп ажыццяўляецца ціха, паступова, непрыкметна, і "мяккая і слабахарактарная Алена адступілася ад свайго гаспадарскага права" [3, с. 269].

Пан Зыгмусь спажывае з зямлі Алены ўсё, але юрыдычна зямля заставалася не яго ўласнасцю. Філасофія пана Зыгмуса прагматычна-спажывецкая: "якую карысць можна здабыць ад кожнага моманту быцця і як здабыць яе?" [3, с. 263]. Беднасць становіцца яго важным аргументам у адстойванні свайго захопніцкага права на маёмасць Алены. Ён не грэбуе нават самымі азантурнымі метадамі. Прыгадаем сцэну начнога заляцання пана Зыгмуса да ўдавы, Якуб Колас выпісвае яе ў парадыйна-камічным ключы, праз падрабязную дэталізацыю начной сцэны аўтарская іронія выплеснулася на паверхню: за лёгкай Коласавай усмешкай адчуваюцца стрыманыя грывасы болю і над ілюзіяй кахання, катастрофічна зрушанай рэчаіснасцю, і над духоўнай недасканаласцю герояў.

У цэнтры ўвагі пісьменніка ў творы праблема зямлі, дому. Схаванай іроніяй напоўнена лірычнае адступленне Якуба Коласа: "Эх, зямля! Колькі думак людскіх нячутнымі крокамі прайшло па табе, звяваючы цябе вяночкамі надзей і ружова-светлых мар аб шчасці, аб куска надзённага хлеба! Колькі нерасчыханых слоў шапацеў табе вецер шолахам збожжа, красак і травы на ўзмежках! <...> Многа напісаў ляжыць на табе, а ты ўсё чакаеш, калі будзе паложан на тваім улонні такі напіс, што зробіць канец калатні з-за дароў тваіх? І хто паложыць яго? — Адказ адзін: скасаванне ўласнасці" [3, с. 266].

Прадчуванне Коласам катастрофічнай дэфармацыі светабудовы, трывалых асноў жыцця. Вывад ("скасаванне ўласнасці"), што прагучаў у канцы лірычнага адступлення, абвяргаецца ўсім зместам апавядання, невыпадкава ў пачатку твора Колас папярэджвае чытача: "Але ж далечыня і пэўная адлегласць маюць тую ўласцівасць, што паказваюць рэчаіснасць не так, як ёсць у сапраўднасці" [3, с. 259]. Грамадска-палітычная сітуацыя 30-х гг. XX ст. не давала магчымасці пісьменніку адкрыта выказаць свае думкі наконт права селяніна на зямлю і ўласную гаспадарку.

Зямля, у разуменні Коласа, гэта не толькі матэрыяльны дастатак, яна арганізуе яшчэ і духоўны свет чалавека, раскрывае яго надзейнасць, сумленнасць, здольнасць умела і дбайна працаваць. Невыпадкава і чыгуначнік, і пан Зыгмусь мараць завалодаць зямлёй Алены. Алена і сама добра разумее, што яе кавалераў прываблівае менавіта зямля. Але маладая гаспадыня-ўдава, якая "гадавалася і вырасла ў горадзе, у гімназіі калісь вучылася" [3, с. 267], не прызвычалася да сялянскай працы: "Выйшла з сярпом і Алена. Яна так шчыра бярэцца за работу. Яна хоча ўвайсці цалкам у гэтую сялянскую работу, зліцца з зямлёю, урасці ў яе. Яна шчыра працуе ўвесь дзень, падстаўляе пад гарачыя праменьні сонца і спіну і проставалосую галаву. Але не ўцягнулася яна ў сялянскую работу. Рукі яе навярэджаны, і яна адчувае сябе, як пабітая, а назаўтра не можа рук разгарнуць. Яна доўга не ўстае, вылежваецца, і гэтае захапленне работаю ў яе прападае" [3, с. 286].

Іранічны шарж на ўдаву "гаспадыню", якая апошні раз паяўляецца ў апавяданні з букетам кветак, падораным ёй чарговым кавалерам, гучыць у радках: "Удзень ідзе яна ў вёсачку, а адтуль варочаецца падвечар з шыкарным букетам кветак. Гэта ёй паднёс Самусь Каладзінскі. І на вёсцы живе, а ведае, падла гарадскія манеры. Для Алены ж гэты букет шмат чаго прамаўляе" [3, с. 286]. За шыкоўным букетам кветак праглядаюцца чарговыя амурныя аманеты маладой удавы і ілюзія новага шчаслівага дому.

Зямля і хатка паступова прыйшлі ў запусценне. Хатка і хлевушок нагадваюць пару жабракоў, кроквы і латы — голыя косці, "кволенькі зруб калодзежа журботна скасіўся", "гаротна пазірае комін над дзіраваю страхом хаткі", а драцяная агароджа ляжыць..., зачапіўшыся за бярозавыя колікі, таксама павырываныя з зямлі" [3, с. 287]. Бытавыя дэталі сведчаць аб трывожнай думцы Коласа наконт адчужанасці зямлі ад гаспадара. Прыбітая падкова на дзвярах ганачка становіцца эмблемай нерэалізаваных утульнасці і дабрабыту. Хатка над балотцам у Якуба Коласа стала рэальнай выявай катастрофы, што вісіць над домам, і можа навіснуць над краінай, калі тая пазбавіць чалавека індывідуальнай адказнасці гаспадара за свой дом і зямлю.

Хата, дом сталі ўвасабленнем ідэі пошуку роднага кута (дом ёсць, але няма дому!). Для Коласа важная знітанасць зямлі і дому: усе героі

апавядання пазбаўлены гэтага тандэма. Алена разбурыла яго сама, прадаўшы хату, і асуджана на бадзянне. Чыгуначнік, купіўшы хатку, не можа завалодаць зямлёй, бо "сяляне ніякім чынам не пусцяць яго сюды" [3, с. 285], авантурны захопніцкі план бежанцаў-палякаў выжыць з хаты і зямлі гаспадыню таксама пацярпел крах. Так адасобленасць дому і зямлі ў апавяданні становіцца прычынай разбуранага сялянскага гнязда, тэмы не новай у беларускай літаратуры, але надзвычай актуальнай для вырашэння праблемы зямлі, дому, бацькаўшчыны. Паўнапраўным гаспадаром у сваім доме, паводле думкі Коласа, можна стаць, будучы гаспадаром бацькаўшчыны і зямлі.

Такім чынам, апавяданне "Хатка над балотцам" стала яскравым узорам твора, дзе бытавая дэталі здольна выявіць суровую праўду жыцця, унутраны свет героя і тым самым увасобіць значную мастацкую ідэю. Коласава рэчавая дэталі здольна выявіць матэрыяльную сьведомасці. Колас не прыглушае ў апавяданні сацыяльны пачатак, ён фарміруе характар, але пры гэтым не адбываецца разбурэнне натуральных чалавечых пачуццяў. Пісьменнік не вытлумачвае псіхалогію герояў праз аўтарскія разважанні, ён узнаўляе яе праз бытавую дэталі і мікрадэталі. здольную імгненна раскрыць філасофію бачання свету героямі, іх псіхалагічныя механізмы.

ЛІТАРАТУРА:

1. Толстой, А. Собр. соч. в 10-ти т., т. 10. — М., 1961.
2. Аннинский, Л. Визетка дыбом // Дружба народов. 1989. №3. С.256-263.
3. Колас, Якуб. Збор твораў у 12 т.. Т. 5. — Мінск, Дзяржвыд. БССР, 1962. — 720 с.